

napok múltán is látszottak volna egy Tandori Dezső nevét rég elvesztett matériaállomány nyomai ott, ahol most váraoztam, ahol a széthullt állati húrok utolsó darabjai is eltűntek szemem elöl, s nem azért, mert lehunytam, s nem azért hunytam le, mert nem akartam semmit látni, hanem mert égett a szemem a tegnapi sok munkától, ja, mert el ne felejtsem, dolgozni is majdnem ugyanúgy szeretek, mint medvéimmal foglalkozni, és a lóversenyt is elvettem magamtól, ja, és egy friss pletykát még ide a kilencvenes évek elejéről: a nagy köztiszteletnek örvendő észak-országi ügető-hajtó az addigi legsikeresebb lovat, saját lovát, skanzen és szanzen lókolbásznak adta, lehet, szobrot sem emeltetett néki. Hát ez az, amiért csüggedni nem szabad, ahogy a régi költők mondták, és át is adom a szót, és remélem, szószátyárkodásom büntetésekül nem fogok éjjel az ökörbe költözött matematikuslélekkel álmodni, egyébként a sörtől jól alszom, ha fát a hátamon vágni még azért úgy a könyvkiadás és a honoráriumok fejszéivel az eddigig fokozó ütemben nem lehet is, hanem hát nem élünk már Sztahanov és a munkaverseny korában. És tévedni is szabad; ha például az apró hús nem gyros satóbbi. Na és. Jaj, hallgassak el!

Kelevéz Ágnes

„LELKEM BEN BAKHÁNSZLÁRMA TOMBOL”

A fiatal Babits dionüszoszi és apollóni verseiről

Babits filozófiai alapotottságú, fiatalkori költészetének kísérletező, játékos és ugyanakkor elmélyült világát az egy napon született ikerversek, a BAKHÁNSZLÁRMA és a HEGESO SÍRJA keletkezése, a világirodalmi hatások termékeny összefonódása példázza talán a legjobban. A két verssel kapcsolatban Rába György emelte ki elsőként azt a szemléletbeli, filozófiai törekvést, melyre Babits ihlettörténeti vallomásai is utalnak, hogy a BAKHÁNSZLÁRMA a nietzschei értelemben vett, látomásos dionüszoszi mámor költői kifejezése, a HEGESO SÍRJA pedig ennek létszemléleti párjaként az apollónikus látásmód szobrászi tömörséggel megformázott szonettje.¹ Bár sokat írtak a versek életrajzi és eszmétörténeti háttéréről, mégis maradtak talányok, melyek megfejtésre várnak, hiszen azt pontosan tudjuk, hogy a versek Szekszárdon, egy forró nyári napon születtek, de az bizonytalan, hogy melyik évben, Nietzsche filozófiai hatása is jól ismert, ám a Babits által fennmaradt keletkezéstörténeti vallomásokban emlegetett ihlető Michelet-mű mindmáig azonosításra várt, s így annak esetleges poétikai, filozófiai jelentősége, ösz-

szefüggése az apollónikus–dionüszoszi ábrázolás kettősségének kísérletével is homályban maradt.

Babits, bár két helyen is vall a versek keletkezésének körülményeiről, a keletkezés évét mégsem idézi fel határozottan. Egyszer Szilasi Vilmos barátjának kérésére írta, illetve diktálta le első három kötetének verseivel kapcsolatos emlékeit, egy másik alkalommal Szabó Lőrincnek vallott verseiről, amit a fiatal költőtanítvány gyorsírással jegyzett le. Mindkét vallomás szerint egyaránt Szekszárdon született a BAKHÁNSLÁRMA: „Szekszárd / Szőlőhegyen. / Reinach: Művészet / kis tükrét olvastam. / Catullus: Athys” – olvasható a Szilasi-kötetben.² A Szabó Lőrincnek tett hosszabb vallomásában Babits összekapcsolja a HEGESO SÍRJA keletkezésével, mégpedig úgy, hogy egyszerre mindkét verscímet említi, s utána a felsorolás rendjében beszél róluk: „BAKHÁNSLÁRMA ÉS HEGESO. Szekszárdon írtam, a szőlőhegy tetején, a tanyánkban a déli órákban. Olvastam a következőket ebben az időben, mindenik hatással volt erre a versre = Catullus »Athys könyvét«, amelyben valaki megherélte magát és ez is bakháns környezetben történt. Továbbá Michelet egyik könyvét, valóságos történeteit, melyben a Bachansról sok szó van. És akkor volt nálam Reinach művészeti kis tükre, éppen akkor. És ugyanazon délben még egy másikat is írtam, a Hegeso sírját. Ugyanakkor írtam, iszonyúan sütött a nap és a lugasban sétáltam fel és alá és egy nagy fotelben ültem le, hogy leírjam. Nagyon Nietzsche hatása alatt álltam akkor. A görög és keresztény világeszme körében mozog ez is. Az aszkézis és a kicsapongás viszonya.”³ A pontosan leírt körülmények ellenére mégis a legbizonytalanabb szekszárdi datálású versek közé tartozik mindkét költemény. A HEGESO SÍRJA című vers szövege mellett ugyanis a Szilasi-kötetben a következő, kérdőjeles, tág meghatározású bejegyzést találjuk: „Szekszárd / 1906–7? [jav. ebből: 1905–1906]”.⁴ Babits tehát 1920 táján Szabó Lőrincsel ülve egy asztalnál, még azt is pontosan tudja, hogy egy napon született a két vers, s azt is számon tartja, mit olvasott akkor, sőt arra is emlékszik, hogy erősen sütött a nap, de a keletkezés évszámában már jóval korábban, 1916-ban, Szilasinak emlékezve is teljesen bizonytalan, vagyis az „1905–1906” dátumot átjavítja „1906–7”-re, s még egy kérdőjelet is tesz mellé. A versek datálását az is bizonytalaná teszi, hogy a megjelenések helye és ideje a fiatal Babits esetében általában nem ad valódi támpontot a keletkezésre nézve, hiszen sokszor évekig is várt egy-egy vers közlésével. Így csak egyszerű, behatároló dátum, de alapvetően nem befolyásoló tényező az, hogy az egy napon írt költemények 1908 őszén jelennek meg először.⁵ Mindenesetre, ha a Babits által megadott bizonytalan évszámok közül bármelyiket elfogadnánk, akkor megállapíthatnánk, hogy a két hellenizáló világú vers évekkel korábban keletkezett, mint a többi, fogarasi, 1908–10 körüli tár-suk. Feltételezésem szerint azonban a két vers megírása nem 1905-re, de még csak nem is a Babits által megjelölt legkésőbbi 1907-es vakációra, hanem a fogarasi tanévet megelőző nyárra, 1908 forró napjaira tehető, s így klasszicizáló világuk közvetlen rokonságot mutat a Fogarason született versekével.

A versek keletkezésének új dátuma a BAKHÁNSLÁRMA ceruzairású kéziratának elemzésére és egy Kún Józseftől kapott levél tartalmára alapozható. Könnyítene az időpont meghatározásán, ha a HEGESO SÍRJA-nak is lenne kézírata, ám sajnos az elkallódott az évtizedek folyamán. A BAKHÁNSLÁRMA datálás nélküli ceruzairású fogalmazványa egy négyzethálós, oldalt perforált, egyszerű jegyzetfüzetből kitépett papíron található, melynek hátlapjára a Listius Lászlóról szóló, cím nélküli vers van rájegyezve, mely később az ILLUSZTRÁCIÓK MINDENFÉLE KÖNYVEKHEZ versciklus részeként RÉGI MAGYAR IRODALOM címmel lett ismert.⁶ A jegyzetlap ma az MTA Kézirattárában található Komjáthy Aladár hagyatékának részeként, mely 1966-ban került a gyűjteménybe. E papírlapocskát,

más verseinek kéziratához hasonlóan, minden bizonnyal Babits ajándékozta a tízes évek folyamán tanítványának. A meglepő felfedezés, mely a datálás új lehetőségét adja, az, hogy e papír (melynek nagysága 148 x 85 mm) ugyanabból a négyzethálós, oldalt perforált jegyzetfüzetből származik, mint az OSZK Babits-gyűjteményének kiadatlan versei közt található másik két papírlap, melyen viszont az 1908 nyarán keletkezett, Babits olasz útjához kapcsolódó négy, hasonlóan ceruzairású vers szövege található. E két, külön-külön regisztrált papírlapnak szintén mindkét oldalára jegyzetelt Babits [PALOTÁKNAK, TEMPLOMOKNAK...], [LÁTNI FOGSZ SOK HÁZAT EMBERT...]; [LELKEN ŰL A NAGY BORU...], [VASBÓL ÉPÜLT SINUTON...].⁷ E hat vers kéziratának három fóliója nemcsak felületesen hasonló egymáshoz, hanem egymásra illesztve őket megállapítható, hogy az oldalak lekerekítése azonos mindegyiken, perforációjuk milliméterre megegyezik, a négyzetháló vonalai is pontosan ugyanott húzódnak, tehát ugyanabból a nyomdai ívből vágták ki és fűzték össze őket. Egyetlen különbség van, hogy a [LELKEN ŰL A NAGY BORU...] és a [VASBÓL ÉPÜLT SINUTON...] fóliójának egy részét Babits letépte, s csak a lap fennmaradt kisebb részén olvashatók a versek. A hat kézirat szöveg hasonlóan ceruzairású, íráskéjük egyaránt gyors jegyzetelői magatartásra utal, például alig található mondatközi írásjelek, az ékezetek is elnagyoltak, mint általában Babits fogalmazványain. A közös jegyzetfüzetből való származás és a hasonló íráskéjük közeli keletkezést tesz valószínűvé. Szinte bizonyos, hogy Babits nem egy évvel korábban megkezdett jegyzetfüzetet vitt magával Velencébe, hanem vagy egy olyan füzetecskével utazott, melyet 1908 nyarán használt születendő versei rögzítésére, vagy az itáliai út idején vezetett füzetet folytatta később a szekszárdi vakáció hátralevő heteiben is. Azt viszont nagy valószínűséggel tudjuk, hogy a kis jegyzetfüzetet olasz útjára elvitte magával, mert a [PALOTÁKNAK, TEMPLOMOKNAK...] és a [LÁTNI FOGSZ SOK HÁZAT EMBERT...] kezdetű verseknek nemcsak témája kapcsolódik velencei élményeihez, hanem kézirat szövegük mellett olyan olasz nyelvű szavak, gyorsírásos feljegyzések is olvashatók, melyeket Babits feltehetőleg az utazás során vetett papírra.⁸

Nemcsak a versek kéziratának vizsgálata, hanem Kún József egy levele is alátámasztja a BAKHÁNSLÁRMA és a hozzá tartozó versek 1908-as születését. Babits az egyetem elvégzése után két tanévet tölt Szegeden, ahol legjobban megszeretett tanártársa, bensőséges barátja Kún József lesz, aki maga is művelt ember és költő lévén, beavatott ismerőjévé és szigorú kritikusává válik a születendő verseknek. A fogarasi kinevezés megrázó hírére is, melyet a költő már csak a Szekszárdon töltött nyári vakáció ideje alatt ismer meg, azonnal tudtára adja egy levélben szegedi barátjának: „*megjelent a hivatalos lapban a halálos ítéletem: kineveztek – eltemettek – Fogarasra*”, s közvetlen természetességgel kéri őt: „*Kérlek vigasztalj meg egy levéllel minél előbb. Nem képzeled menyire lesújtott a hír. Sírítam mérgemben.*”⁹ Elhatározzák, hogy a nagy távolság ellenére is tartani akarják a kialakult baráti kapcsolatot. Ígérik, várják és valóban küldik is egymásnak a leveleket. Nyár végén Kún figyelmezteti Babitsot: „*arra akarlak kérni, hogy az ígért »hosszú« levelet, mely Velencéről szól ne mulaszd el megírni, valamint verseidet ne felejtsd el megküldeni*”.¹⁰ Babits el is küldi „hosszú” levelét, mely azonban sajnos elkallódott az évtizedek folyamán, így tartalmára csak Kún fennmaradt válaszából következtethetünk: „*Szíves soraidnak igen megörültem, verseidnek még inkább.*” Vagyis Babits nemcsak beszámolót küld Szegedre, hanem (ahogy barátja kérte) verseket is, méghozzá feltehetőleg újonnan elkészült alkotásait akarja megmutatni Kúnknak, hiszen Juhásznak is azokból küld ugyanekkor néhányat, mint például az utazás élményeinek hatására született ITÁLIA címűt.¹¹ Nézzük, Kún hogyan reagál és milyen verseket említ: „*De hadd térjek verseidre. Legjobban*

tetszettek a »Sunt lacrima« és a »Kútban« címűek, egyéni, mély dolgok. Az utóbbi mintha a végén ellaposodnék. Azt hiszem, hogy a két utolsó versszak helyett egy erőteljes kellene, annál is inkább, mert egy kissé hosszú a vers. A szonettjeid is érdekesek, de az »Italia«-ban egy bántóan lapos sor van, a »Liszty« nek első versszakát nem értem, bánt benne a »Pluto országában« is, kissé idegen, valami magyaros kifejezés kellene ide; ennek a versnek utolsó 6 sora gyönyörű. A »Hegeso«... tetszik legkevésbé, azt hiszem, hazug benne az érzés. A fordítás jeles. Ellenben tisztán színjátéknak találtam az »Új leoninust« és mondva csinálnak a »Lelkemben...« címűt.”¹² Az említett versek rövidített címei könnyen megfeythetők a levél alapján: a „Hegeso” a HEGESO SÍRJÁ-t jelenti, a „Liszty” a Listius Lászlóról szóló ILLUSZTRÁCIÓK MINDENFÉLE KÖNYVEKHEZ. RÉGI MAGYAR IRODALOM címmel megjelent szonettel azonos, a három ponttal befejezett „Lelkemben...” cím viszont nyilvánvalóan a „Lelkemben bakhánslárma tombol” verskezdetre utal. Egyrészt Kún fordulataiból, gondos megjegyzéseiből egyértelmű, hogy ezek a versek újdonságot jelentenek számára, frissen elkészült műveket olvas, melyeken akár még javítani is lehetne, másrészt több olyan költeményt sorol fel és tesz kritika tárgyává, amelyeknek keletkezése bizonyosan 1908 nyarához kötődik, mint például az ITÁLIA és az ÚJ LEONINUSOK. Nem lehet véletlen csupán, hogy Babits ugyanabban az újdonságokat tartalmazó levélben küldi el a HEGESO SÍRJÁ-t, a LISZTY-t és a BAKHÁNSLÁRMÁ-t, hanem a közös küldemény egyúttal közös keletkezésre is utal. Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy három összefüggő adat erősíti meg azt a feltételezést, hogy e versek egy időben, 1908 nyarán születtek. Egyrészt Babits emlékezésében egy napra tette a HEGESO SÍRJA és a BAKHÁNSLÁRMA születését, másrészt a fennmaradt jegyzetfüzetlapok a BAKHÁNSLÁRMA és a LISZTY viszonylag rövid időszakon belüli lejegyzését tanúsítják, melyek más, 1908 nyarán íródott versekhez is kapcsolhatók, harmadrészt e három költemény Kún válaszevele alapján frissen született, kritizálásra váró szövegként is összetartozik. Azt persze már nem tudhatjuk, hogy milyen hónapban is volt pontosan, amikor „iszonyúan süttött a nap” a szekszárdi szőlőhegyen: Babits olasz útja előtt vagy utána, de a lényegét, a fogarasi ős előtt való keletkezést illetően ez már nem is annyira fontos.

Az új keletkezési dátum azért lényeges, mert 1908 nyarának intellektuális élményei meghatározók a rá következő hároméves fogarasi időszak költői fejlődésének szempontjából. Hiszen Babits ezen a nyáron készül olvasmányaiával első, életének szinte új perspektívát nyitó olasz útjára, valamint áthelyezésének lesújtó hatása alatt ekkor dönti el, hogy két nagyszabású feladatba kezd: az egyik Dante fordítása, a másik a görög nyelv tudásának fejlesztése, hogy ne csak a latin, hanem a görög szerzőket is eredeti nyelven olvashassa. Ha a BAKHÁNSLÁRMA és a HEGESO SÍRJA ezen a katartikus nyáron születik, akkor valójában Babits úgynevezett görögös korszakának nyitányaként tekinthetünk rájuk, s filozófiai háttérük, világirodalmi forrásaik, poétikai megoldásaik, költői világképük szoros összefüggésben lehet az utánuk, Fogarason születendő versekével.

Babits vallomásaiban több világirodalmi forrást is felsorol az ikerversek születése kapcsán. Ahogy egész görögös korszakának alkotásait, úgy e két vers közül különösen a BAKHÁNSLÁRMÁ-t az antik és a kortárs irodalom olvasmányainak kölcsönös egymásra hatása jellemzi. Most nem térünk ki azokra a szintén fontos világirodalmi hatásokra, melyek görögös, klasszicizáló költészetét, köztük e két művét is, átfogóan befolyásolták, mint a francia parnasszisták, különösen Leconte de Lisle versei (melyeket Babits bár inspirálónak, de „szónokias, hideg” alkotásoknak nevez), vagy az angol Swinburne művei (melyeket viszont hozzá sokkal közelebb állónak, „lázás, forró” művészetnek tart),¹³ hanem azoknak az alkotásoknak a vizsgálatánál maradunk, amelyekről Babits,

mint rá közvetlenül hatókról, említést tesz. Az antik művek közül az egyik, szövegszerűen meghatározó olvasmányélménye Catullus közismert mitológiai témát feldolgozó, vad érzelmekkel telített költeménye. Mindkét ihlettörténeti vallomásában cím szerint idézi: „*Catullus: Athys*” írja Szilasi kötetébe, „*Olvastam a következőket [...] Catullus »Athys könyvét«, amelyben valaki megherélte magát és ez is bakháns környezetben történt*” – vallja Szabó Lőrincnek. Egyértelmű, hogy Babits Catullus LXIII. verséről beszél, melynek főszereplője Attis, aki Kybelé anyaistennő megszállott híveként, tomboló ekstázisban kiharéli magát. A vers történetének több mítoszbeli változata ismert, hiszen Kybelét már a homéroszi himnusz is említi, hatása hosszan élt, s a hozzá kapcsolódó véres kultusz a második pun háború folyamán Rómába került. A szakirodalom szerint Catullus nemcsak olvasmányai alapján ismerte, hanem személyesen is tanúja volt a Kybelé-papok ünnepi felvonulásának, mely igen mélyen hatott rá.¹⁴ A Kybeléhez hű papok, a gallusok ugyanis évenként vad zene kíséretében ünnepelték az anyaistennőt, s az ekstázis csúcán öncsonkítást hajtottak végre. Catullus versében egyik mítoszbeli történethez sem ragaszkodik szorosan, hanem megtartván a lényeges elemeket, saját elképzelése szerint dolgozza fel azt. Nála Attis nemesifjú, aki Phrygiába utazik, s ott Kybelé istennő szolgálatába állva „*iszony, örület rohanván szívébe, kovakövet / ragadott s dühtől veszetten kiharélta vele magát*”. Majd zenével társait hívogatja, s csapatát maga után vonzza: „*Eszelős vezére, Attis, liheg és remeg, a sötét / ligeten keresztül ingva, zeneszóval inal, akár / az ünő, ha vad s be nem tört, menekülve iga elől: / s a vezér után a Gallák rohanó csapata nyomul.*” Végül még vadabb zene kíséretében, közös futással „*Ida zöld hegyére*”, Kybelé istenasszony ligete felé iramodnak. A tombolás után a fáradságtól az egész csapatot elnyomja az álom. Miután az ifjú felébred, keservesen megbánja tettét, s hosszú sirásban sóvárog elvesztett hazája és férfisága után. Azonban Kybelé visszakergetti őt az erdőbe, ahol örökre az istennő szolgálatában kényszerül maradni.¹⁵ A vers utolsó három sora már nem a történet része, hanem Catullus személyes vallomása vagy pontosabban könyörgése az istennőhöz: arra kéri, ne kívánja, hogy ilyesmi vele is megtörténjék. Szorongása nemcsak egy fizikai vizsgálgás megfogalmazása, hanem annak a szerelmi félelemnek a költői metaforája, melyben férfiként a végletes megaláztatástól tart. Babits „*bakháns környezet*”-nek nevezi Attis „*eszelős*” csapatát, bár Kybelé kultusza sem Catullusnál, sem a mitológiai történetekben nem kapcsolódik Dionüszosz, illetve Bacchus alakjához. Az őrzöngő tömeg, a zenétől áthatott lihegő, remegő rohanás azonban rokon a bacchanáliák rítusával, azzal a különbséggel, hogy az önpusztítás motívuma itt meghatározó. Babits versében nem bukkan fel Attis neve, de mégis ihlítő módon hatott rá az ókori mű egésze, hiszen nemcsak a fékevesztett, zenétől bódult csapat motívuma, hanem a költemény hangulati íve is követi a Catullusét, a kultikus tombolásnak mindkét műben van érzelmi ellenpontja: az egyiknél a reggeli kijózanodó pillanat megbánása, melyet a befejező három sor személyes könyörgése tesz még hangsúlyosabbá, a másiknál az út végén komoran váró kolostor aszketikus élete. Catullus verse minden bizonnyal poétikai szempontból is hatott Babitsra, hiszen az ATTIS-t mint a tartalom és forma összefonódásának klasszikus példáját szokás emlegetni. Versformája a galliambus, ez a gallusok (férfiatlanított állapotukban gallák) énekét utánzó, remegéssel teli mérték,¹⁶ mely a tánc ritmusát, a dobszó ütemes hangját hivatott közvetíteni. Míg Catullusnál elkülönül a történet leírása és a személyes kommentár, addig Babits bacchanáliája már belsővé tett, szakadatlan tombolás, melyet a lüktető versforma, valamint a refrén egyszavas, tiszta rímes felkiáltásai még izgatottabbá tesznek.

„Lelkemben bakhánsláрма tombol
és mint a bakháns-asszonyok
lihegnek szenvedélyeim
hova?
tova!”

Ahogy a BAKHÁNSLÁRMÁ-nak, úgy a HEGESO sírjÁ-nak is megvan az ókori kultúrában gyökerező motívuma, hiszen a vers alcíme, EGY GÖRÖG EMLÉKÉRE, egy valóban létező, Kr. előtt 410 körül keletkezett márvány síremlék női szereplőjére, Hegesóra utal. A vers „*filológiai magva*” a Babits által említett Reinach-műben fellelhető.¹⁷ A századforduló híres francia régésze összefoglaló művészettörténetében, A MŰVÉSZET KIS TÜKRÉ-ben, a görög művészet elemzésénél külön is kitér e síremlékre. Érdeemes idézni szövegét, hogy lássuk, mennyire ihletően hatott jellemzése, az általa felidézett szelíd, bánatos, tartózkodó hangulat Babitsra: „Az elfojtott fájdalom jellemzi azon számos síremléket is, melyeknek ismeretlen szerzői a IV. század görög művészetének legtisztább és legfinomabb műveit alkották meg (91–93. ábrák). A hátrahagyottak bánata olyan finom tartózkodással van visszaadva, hogy néha félre lehetett érteni őket, azt hívén, hogy halottak találkozásait ábrázolják családjaik tagjaival a megboldogult elysiumi világban. A kétségbeesés kifejezésével itt sohasem találkozunk; a mozdulatok és arckifejezések szelídek; legfeljebb a fej egy finom meghajlása jelzi a szobrász belső gondolatát. Ez emlékek egyik legjobbika az az athéni sztélé, hol egy ülő nő ékszeret vesz elő egy kis dobozból, melyet szolgálója nyújt feléje (91. ábra – Hegeso síremléke). A megboldogult képe ez, földi életének házias foglalkozásában; nem kell misztikus értelmet keresnünk, sem a túlvilág boldog ígérését életének.”¹⁸ A 91. ábrán a sztélé kisméretű fotója is látható. Babits ezt a melankolikusan leírt jelenetet álmodja újra versében oly módon, hogy a leírt szöveg a képpel együtt, mint intellektuális, művelődéstörténeti élmény oly mélyen inspirálja őt, hogy itt is bensővé, saját életének részévé teszi a történetet, hasonlóan a bacchanáliák interiorizált tombolásához. Nem egyszerűen a kétezer évvel ezelőtti jelenetet jellemzi, hanem kedveseként, rá váró menyasszonyként, lelke bús reményeként jeleníti meg Hegeso alakját.

Nem lenne azonban ez a két vers az egész görögös, klasszicizáló, fogarasi korszak szempontjából nyitánynak tekinthető, ha az antik témák élővé válásának művészi folyamatát a filológiai forrásokon túl filozófiai élmény is nem inspirálná, hiszen a két vers közös művészetelméleti keretét már modernebb szerző, Nietzsche művében kereshetjük. Catullus és Reinach mellett másik ihletőként Babits Nietzsche nevét említi Szabó Lőrincnek tett vallomásában: „Nagyon Nietzsche hatása alatt álltam akkor. A görög és keresztény világeszme körében mozog ez is. Az aszkézis és a kicsapongás viszonya.” Több forrás is rendelkezésünkre áll, hogy megállapítsuk, Babits milyen meghatározónak tartotta a művészet nietzschei felosztását. Egyetemi jegyzeteiben, Arany-dolgozatára készülve, a költő apollóni jellegén gondolkozva e két kategória jellemzőit veti vázlatosan papírra, azon töprengve, hogy mennyire különíthető el egymástól a két művészi szemlélet, illetve mennyire fonódik össze. „Minden művészi apoll. és dionysosi is. De nem egyenlő mértékben? Miért hívják a zenést inkább dionysosinak mint a szobrászt?”¹⁹ Az ARANY MINT ARISZTOKRATA című, letisztázott, szintén egyetemi éve alatt írt kéziratában végül Aranyt „*apollónikus*”-nak nevezi, nem magyarázva, hanem köztudottnak tekintve e kategória jelentését.²⁰ 1905-ben Juhász Gyulának írva, szintén e két kategóriát alkalmazva jellemzi a költészet fejlődésének fő vonalait, Goethét apollónikusnak nevezve.²¹ A német filozófusról szóló, 1911-es tanulmányában a „*dionysosi és apollói költészet*”

megkülönböztetését, mely szerinte Nietzsche „*esztétikájának alapját*” képezi, egyenesen „*hatalmas gondolat*”-nak nevezi, mely a költészetnek „*egy új, sokkal mélyebb felosztás*”-át eredményezi, mint például az eddig használt, külsőleges műfaji felosztások voltak.²²

A század elején különösen népszerű felosztás a görög mitológia két kimagasló istenségéhez, mint két ellentétes értékrendet és szemléletet megtestesítő szimbolikus alakhoz kapcsolódik. Nietzsche szerint Apollón, etikai istenség lévén, övéitől mértéket kíván, s hogy e mérték betartható legyen, önismeretet is, ilyenformán az ő művészeti világában a szép esztétikai szükségletével párosul az „*Ismerd meg tenmagad*” és a „*Ne menj túlságba!*” követelménye, mely ellenséges az elkapatottság és az önkívület magatartásával és szemléletével. Ezzel szemben a dionüszoszi művészet a lét örökkévaló örömről akar meggyőzni bennünket, oly módon, hogy az örömet nem a jelenségekben, hanem a jelenségek mögött keresi, s ehhez bele kell pillantani az egyéni élet borzalmaiba, ám mégsem kell elszörnyedni; a dionüszoszi önkívület hatása alatt ugyanis megsejthetővé válik az öröm elpusztíthatatlan, örök volta, s ez a metafizikai vigasz hirtelen kiszakít bennünket a változó jelenségek forgatagából. E két törekvés az *álm* és a *mámor* elválasztott művészi világaként is jellemezhető. Az apollóni a mértékletesen ésszerűt szimbolizálja, a dionüszoszi az alkotó, tomboló mámort, a kicsapongást. Babits ikerversei a HEGESO SÍRJA és a BAKHÁNSLÁRMA e két, különböző módon megvalósuló művészi világot jelenítik meg nagy művészi intencióval. Hiszen Hegeso alakja egy kétezer éves *álm* keretében jelenik meg, mely az apollóni létszemlélet sajátja, a másik vers pedig a *mámor* végtelen, belső világába vezet, mely a dionüszoszi egyik legfontosabb eleme. Az egyik vers művészi megjelenésének foglalata képzőművészeti, egy síremlék márványtáblája, ahogy Apollóné a szép látszat, a plasztikus formaadás világa, a másik versé a tomboló zene, ahogy Dionüszoszé a zene, a nem szemléletes áradó világa. Babits e két vers együttes megírásakor a két létszemlélet egyszerre való átélésével és párhuzamos művészeti megvalósíthatóságának lehetőségével játszik. Azonban ha a keletkezéstörténeti forrásokat vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy az apollónikus és dionüszoszi szemlélet egymással játékosan felelő költői világát nemcsak Nietzsche híres felosztása inspirálhatta, hanem az ugyanakkor olvasott, ám mindmáig felderítetlen maradt Michelet-mű is.

A két vers kapcsán Babits ugyanis a híres francia történész és esszéista egy művére is hivatkozik: „*Michelet egyik könyvét, vallásos történeteit, melyben a Bachansról sok szó van.*”²³ Természetesen nehéz eldönteni, hogy a tiszteletet parancsolóan kiterjedt történelmi életmű mely darabjáról emlékezhet meg vallomásaiban. A Babits általi meghatározás nem ad közvetlen fogódzót, mert „*vallásos történeteit*” nincsenek Michelet-nek, viszont több ókortörténeti könyvében is érzékletesen és részletesen ír a bacchanáliákról.²⁴ A megemlített ihlető forrás mégsem e művekben keresendő, hanem több meggyőző adat alapján állíthatjuk, hogy Michelet vaskos vallástörténetében, AZ EMBE-RISÉG BIBLIÁJÁ-ban.²⁵ A vallomásban szereplő meghatározás (vallásos története) és a könyv műfaja (vallástörténet) közti megfogalmazásbeli hasonlóság könnyen érthető, hiszen Szabó Lőrinc feljegyzéseinek publikált változata az eredeti, gyorsírással készítettnek csupán idegen szakértő általi fordítása. A két kifejezés betűi nagyon közel állnak egymáshoz, s a publikált megfejtés a kései gyorsírásszakértő jeleket értelmező fordítási kísérletének is tekinthető. De akár a „vallásos története” kifejezés is jól illhet a folytatásos regényhez hasonlóan megszerkesztett „vallástörténeti” műre. Ami azonban a lényeg, e műben beszél Michelet legtöbbször és legrészletesebben a bacchanáliák világról, s itt fejt ki részletesen azt a gondolatát, hogy a görög kultúrában Apollón és

Bacchus egymással ellentétes világa folytat küzdelmet egymással, sőt itt találtunk olyan szövegrészletet, mely közvetlen hatással is volt a versre.

Michelet, aki a francia felvilágosodás és forradalom emblemikus jelentőségű történéseként közismert, *AZ EMBERISÉG BIBLIÁJÁ-T*, melyet 1864-ben publikált, élete legfontosabb könyvének nevezi.²⁶ Összefoglalónak szánt, érzelmektől átítatott, ma szinte már csak a tudományos monográfiákban számon tartott művében a vallás történének folyamatosságát és közösségi vonását emeli ki. Jellemzése szerint az emberiség megszakítás nélkül egy nagy közös Bibliában vall lelkületéről, s e Bibliához minden nagy nép hozzátette saját fejezetét.²⁷ E közös történet vonalát követve Michelet könyve első részében az indiai, a perzsa, a görög és a római vallás világáról, isteneiről, irodalmi és kultúrtörténeti jellemzőiről ad plasztikus leírást, a második fejezetben a zsidó vallást, majd pedig legrészletesebben a kereszténység kialakulásának történetét, eszmeiségét festi le, mindezt olyan átható szépírói stílussal, mely a kiteljesedett romantika jegyeit viseli magán. Történelmi módszerét, ahogy Roland Barthes foglalja össze alapvetően fontos monográfiájában, a múlt érzéletes felidézésének vágya fűti, ő nem egyszerű olvasója, hanem újrászervezője a múltbeli eseményeknek, számára a történelem nem apró részletekből összeilleszthető és újra összerakható óriás puzzle, hanem átölelésre szolgáló, érzéki test.²⁸ A *BIBLE DE L'HUMANITÉ* sem egyszerű vallástörténet, hanem szinte próféta tűzzel megírt lírai vallomás, melyben Michelet a fény és az árnyék, az ész és az irracionális ösztönök nagy küzdelmeként írja le a vallások történetét, hogy mindvégig hitet tegyen az ész és a jog ereje mellett, mely szerinte végül győzedelmeskedni fog a sötétség és az elnyomás felett. A történelem kezdeti időszaka nem más, mint a sötétség és az árnyék birodalma, kivéve a fény országait, Indiát, Perzsiát és Görögországot. E népek máig ható, legfontosabb üzenete a természetnek való ésszerű alárendelődés, szemben azokkal, akik a természetben démonikus erőt látnak.²⁹ A kereszténység előtti vallástörténeten belül a legjelentősebb részt kapó görög és római korban Michelet e nagy szemléletbeli küzdelmet Apollón és Bacchus³⁰ harcaként írja le, hasonló polaritást állítva fel ezzel, mint Nietzsche teszi, de a felvilágosodás eszméjének hű és lelkes követőjeként azonban éppen ellenkező módon értelmez: Apollón mellett, a fény, a mérték és harmónia istene, mint egyetlen előrevivő érték mellett foglal állást.³¹ Bacchust valóságos dühvel az elnyomók és a rabszolgák istenének nevezi, akinek káros hatása mint az ártalmas füst hatol be a görögök harmonikus világába, és fojtogatóan járja át Apollón fényességének, a törvényes rendnek és a harmonikus mértéknek birodalmát. A görög–római hitvilág alakulását követve több helyen is kitér a Bacchus-kultusz szerinte romboló hatásának ecsetelésére. Az önkívület, a mámor jelenségeinek leírása hasonló részletességgel megtalálható nála is, csak kétségbeesett tiltakozással, míg Nietzschénél éppen annak hangsúlyozásával, hogy mindez a lét örökkévaló örömeiről győzhet meg minket, melynek átélése által gazdagodhatunk.

A *BIBLE DE L'HUMANITÉ* érzelmetli leírásának hatását több módon, a motívumok, a szavak szintjén, sőt szövegszerű egyezéssel is felfedezhetjük Babits versében. Bacchus Michelet-nél könyörtelen zsarnok, akit hajdanában az asszonyok és rabszolgák nagy szabadítójának neveztek, de valójában nem más, mint a delírium és a részegség pusztító istene, az őt követő tömegeknek nem felszabadítója, hanem igazi tirannusa, aki a szabadság születése helyett a terror eluralkodását segítette elő,³² mivel ellentmondást nem tűrően azt követelte meg híveitől, hogy mindenben hozzá hasonlóan cselekedjenek – „*pihenni nem hagy a vezér*”, visszhangzik fülünkben a vers egyik sora.

A bacchánsnők leírása, csapatuknak, szokásaiknak, eszközeiknek aprólékos gond-

dal leírt jellemzése követhető módon, inspiráló erővel tovább él Babits versében is. Michelet a római kori kultusz jellemzése kapcsán írja például, hogy a magányuk rab-ságából feloldozott nőknek Bacchus vigaszként az őrjöngő sírás és nevetés édességét adta, felhalmozódott félelmeikre a legjobb orvosság az eksztatikus tánc, a csattogó thyrsus, a lángoló orgia lett – „*suji a thyrsus, hajt az ostor*”. A vér mint központi motívum Michelet egész életművében fontos szerepet játszik,³³ s itt is különös hangsúlyt kap az, hogy Bacchus Molochra emlékeztető mohósággal kívánja, habzsolja a vért, ő nem is az élet, hanem a halál istene, s uralma csak pusztulást és hanyatlást hoz.³⁴ Érzékletes elemzése hathatott Babits képzeletére is, aki versében a vér pusztító hatását a bor bódító erejéhez kapcsolja – „*a tigrisbőrös Isten / öntözi vérpiros borát*”. Michelet az árnyék birodalmának kiemelkedően káros alakjai közé sorolja Kybelé istennőt is, s ennek kapcsán önherélést végrehajtó papját, Attist (Catullus versének főhősét) több helyen is említi,³⁵ sőt az önrombolás egyik jelentős szimbólumának tartva, egy helyen egyenesen kis Bacchusnak nevezi. A Kybelé-kultusz és a bacchanáliák elítélő jellemzése oly szorosan fonódik össze Michelet-nél, hogy Babitsot ez is ösztönözhetette arra, hogy Attis őrjöngő csapatát bacchánskörnyezetnek nevezze, a két kultusz érzelmi intenzitását magában, alkotó módon összekapcsolja.

A Dionüszos–Bacchus-kultusz leírása nemcsak tematikailag és szóhasználatban hasonló Babits és Michelet műveiben, hanem az orgiák első, bemutató jellemzése szinte szövegszerű egyezésen alapuló hatásról is tanúskodik. „*A hosszú ruha lehull. A nő rohan, haja a szélben, melle meztelen. Különös mámor! Hogyan! Bacchus siratásához miért kell e hegyes tőr a csalóka szőlőtőkék alatt? Miért kell az éjszaka és az elhagyatottság? e rohanások az erdőben, e kiáltások és sóhajok, s közben egy gyászos zene hamis gyászsal borítja el csapatukat!*”³⁶ Az egymást követő rövid, szaggatott, felkiáltó és kérdő mondatok hullámlázása, a zaklatott stílus, mellyel Michelet a bacchánscsapattá váló nőket jellemzi, ihlető rokonságot mutat a „*hova? tova!*” rövid, egyszavas mondatsoraival, a „*lobogó haj*”, a mindent beborító zene, a „*gyötrelmes, kéjes szerenáó*” Babits versének is hangulatilag fontos szervezőeleme, a kiáltások és a sóhajok együttese pedig a „*lihegnek szenvedélyeim*” mesterien tömörített, vallomásos sorában visszhangzanak.

A bacchanáliák leírásának nagy hatást gyakorló, szaggatott stílusán túl a benső ellentétektől feszített, erotikus ábrázolásmód is felkelthette Babits érdeklődését. A francia felvilágosodás rendíthetetlen híveként Michelet bár mindvégig viszolyogva s elutasítónan fejt ki véleményét a bor istenének kicsapongó kultusza kapcsán, mégis, a bacchánsnők leírásai annyira plasztikusak, életszerűek, hogy egyúttal borzongatóan, izgatónan érzékiek, titokzatosan vonzóak is. A szöveg elítélő állítása és intenzív érzelmi átéltsége közti ellentmondás vibráló feszültséget szül. Vagyis ebben az esetben Michelet szövegének izgalmas textúráját nemcsak stílusgazdagsága okozza, melynek megítéléséről a szakirodalom Taine megállapítása óta sokat vitatkozik, nevezetesen, hogy Michelet inkább költő lenne-e, mint történész, hanem a női nemhez való ellentmondásos viszonya is. Életének e személyes, intim részét teljes mélységében naplói tárták fel, melyeknek kéziratái sokáig zárt anyagként őrizték. A titkolt családi események magyarázatot adnak e belső, vibráló ellentmondásra is. Michelet ugyanis első feleségének halála után, ötvenévesen, beleszeretett egy nála harminc évvel fiatalabb, gyönyörű nőbe, akit feleségül is vett. A szép és ambiciózus fiatalasszony bár rendkívül vonzó volt, de egyúttal hűvösen tartózkodó, sőt gyakran kízóan visszautasító is. Házasságuk gyötrelmes húsz éve alatt Michelet naplóiban nemcsak történelmi gondolatait, hanem szerelmi vívódásait, gyakran viszonzatlan vágyait, legintimebb erotikus gondolatait is

részletesen lejegyezte. Halála után a még mindig fiatal özvegy rendezte sajtó alá a kiadatlan szövegeket (utóbb kiderült, alaposan átdolgozta őket), és ő rendelkezett a napló intim vonatkozásainak 1950-ig tartó zárolásáról is. Az átírás nélküli kéziratok és a személyes feljegyzések publikussá válása természetesen új lendületet adott a kutatásnak, s a megjelenő monográfiák közül több is Michelet nőkről alkotott képét választotta tárgyul, s azt, hogy személyes életének ez a mindent feldúló fordulata milyen nagymértékben hatott szemléletének, stílusának, műveinek alakulására. A napló fényében, többek között, a nők történelmi szerepével kapcsolatos hol mereven konzervatív, hol modernül felvilágosult nézetei is új dimenziót kapnak, s a háttérben egy mindent átfonó, szenvedélyes szexualitás képe rajzolódik ki.³⁷ Roland Barthes is külön fejezetet szentel SA MAJESTÉ DE LA FEMME (A nő öfelsege) címmel a téma elemzésének, s a Michelet műveiben és naplójában jelen levő érzékiséget találóan a szenvedélyes szemlélés, a látás s nem a beteljesülés erotikájaként jellemzi, „a szerelmes Michelet, a kielégült Michelet nem más, mint a voyeur Michelet”.³⁸ Ez a kínlódó, vágyakozó, elfojtott érzékiség sűt a bacchanáliák nőalakjainak leírásából is. Bár Babits természetesen nem tudhatott e konkrét életrajzi részletekről, de a sorok közt megbúvó szenvedélyre a saját belsejében is dúló érzelmi forrongás rokonaként nyilván felfigyelt. Hiszen a „sápadt, vérvívő leányok” erotikusan lenyűgöző, már-már pornográf, ám latens viszolygással és felszínre törő büntudattal átfont világa vagy a KÉT NŐVÉR, a „fekete Bánai” és a „vérszínű Vágy” paradoxonokból építkező, vonzóan romboló női párosa³⁹ hasonló intenzitással ellentmondásoktól feszülő, mint az extremitásokra elfojtottan figyelő Michelet nőképe. Minden bizonnyal ezek a lappangóan jelen lévő közös vonások is ösztönözték Babitsot választásában, hogy a bacchánsnők tomboló, erotikus világát használja fel lelkiállapotának jellemzésére.

Michelet 1864-ben írt szövegei, Apollón és Bacchus világának szembeállítása, Nietzsche 1872-ben megjelenő gondolatmenetével, A TRAGÉDIA SZÜLETÉSE című művel párhuzamba állítva válnak azonban igazán fontossá. Egymástól függetlenül, de egy évtizeden belül létrejött kettős felosztásuk, mint egymás tükörképei néznek szembe: hasonló a leírás, de fordított az értékelés pólusa. Honnan ez az első pillantásra meglepő hasonlatosság? Sem a Michelet-, sem a Nietzsche-szakirodalom nem foglalkozott sokat e kérdéssel. Tudomásunk szerint egyedül Angèle Kremer Marietti az, aki felfigyelt rá, s ő a kettős polaritás közös eredetét egyenesen ókori tőre, Plutarkhosz hasonló felosztására vezeti vissza.⁴⁰ Azonban mindkét szerzőt külön-külön elemezve már többen kutatták az apollóni–dionüszoszi kettősség lehetséges forrásait, s érdekes módon e két szálon futó kutatás olyan közös eredményt szült, mely számunkra rendkívül tanulságos. Mind Nietzsche, mind Michelet esetében a Heidelbergben tanító, az antikvitás vallásairól, a szimbólum és mitológia kapcsolatáról könyvet író német filozófus, Kreuzer SYMBOLIK UND MYTHOLOGIE DER ALTEN VOLKER, BESONDERS DER GRIECHEN című művében⁴¹ olvasható koncepciót jelölték meg ihletőként. Egyrészt többen is felhívták a figyelmet arra, hogy Nietzsche az Apollón és Dionüszosz közti polaritás megfogalmazására Kreuzer művétől is kaphatta az inspirációt,⁴² másrészt több mű is született az első kiadás után gyorsan megjelenő francia fordítás jelentőségéről, arról a hatásról, melyet a SYMBOLIK az egyes korabeli francia szerzőkre, köztük Michelet-re, gyakorolt.⁴³ Babits nem ismerhette e kutatási eredményeket, azonban ettől függetlenül is felvillanyozó lehetett a két létszemléleti kategória hasonlósága és értelmezésük egymásnak ellentmondó következtetése, mely arra ösztönözhetette, hogy az apollóni és dionüszoszi létszemlélet költőileg megformált, egymástól távol álló világát, mint egyenrangú, alternatív kifejezési lehetőséget mutassa fel önmaga számára egy időben.

Babits kedvelte s filozófiailag is fontosnak tartotta a lehetséges alternatívák együttes átgondolását, a dolgok több szempontból való áttekintését. Dienes Valéria a költő gondolkodói alkatának épp ezt a vonását rajzolja meg rendkívül érzékletesen visszaemlékezésében: „*Sugárzanak belőle az ellentétek. Jelenléte maga az élő nyugtalanság. Az a benyomásom, hogy mihelyt állást foglal valamiben, álarcot visel. [...] Nem egyszer hallottam, hogy miután álláspontját megvédte, ellenfelét meggyőzte, mosolyogva hozzátette: de azért az ellenkezője is lehet igaz.*”⁴⁴ Életének másik, filozófiai és művészeti szempontból érzékeny tanúja, Szabó Lőrinc is hasonlóan jellemzi „örökké izgatott, örökké bontó-építő” szellemét: „*Fogékonysága semminek sem tudott kitérni [...] tétélei kérdőjeles állításokkal*” vannak teli.⁴⁵ A JÁTÉKFILOZÓFIA című esszéjének is egyik gondolati eredménye, hogy mikor Szókratész mondandójának végére ér, melyben a dolgok differenciálódását tüntette fel az élet alapirányának, s barátját, Phaidroszt már-már meggyőzte igazáról, gyorsan hozzátesszi: „*Hisz az egészet megfordítva is elmondhattam volna.*”⁴⁶ Ez a kettősségre törekvő, ellentételező szemlélet valósul meg a THEOSOPHIKUS ÉNEKEK kettős építkezésében, ahol a keresztény és az indus világnézet kap költői kifejezést párhuzamosan, vagy a STRÓFÁK A WARTBURGI DALNOKVERSENYBŐL című versnek Wolfram és Tannhäuser egymást ellenponozó szerelmi ikermonológjaiban, vagy a KÉT NŐVÉR-ben, ahol az emberi individuum két meghatározójaként a „*fékete Bánat*” és a „*vérszínű Vágy*” fonódik össze és kergeti egymást vég nélküli kórforgásban.

E kettősségre való érzékenység jut kifejezésre a HEGESO SÍRJA és a BAKHÁNSLÁRMA két-pólusú világában is. Az apollóni és dionüszoszi létszemlélet kettős kategóriájának Babitsra revelatív erővel ható, nietzschei felosztásán túl minden bizonnyal a vele felelő, frissen olvasott michelet-i értelmezési mód olvasása is ösztönözhetette a két létszemlélet egyidejű és egyenrangú, versben való megvalósítására. A görög kultúrában való fogarasi megmerítkezés ezzel a filozófiai élménnyel kezdődik, s ez a kettősség hatja át a későbbi görögös költeményeket is. Babits a következő években ugyanis visszatérő következetességgel kísérletezett azzal, hogy e két szemlélet szerint alkosson verseket. Hiszen a *Nyugat*-esten, 1910. február végén felolvasott híres görögös versfüzérének egyike, a KLASSZIKUS ÁLMOK címmel is utal Nietzsche fentebb leírt apollóni meghatározására, s ez az utalás különös megerősítést kapott volna azáltal, hogy Babits e vers címét szerette volna kötetének címéül is választani. A KLASSZIKUS ÁLMOK-kal párban, egy-két napon belül született és vele együtt került felolvasásra A DANAIDÁK, mely éppen ellenkezőleg, jellegzetesen a dionüszoszi létszemlélet alkotása. Az álmok klasszikus hexameterrel jellemzett világa helyett az alvilág látomásával telített versben a bűnös asszonyok a görög kórusok mintájára szólalnak meg, áradóan hosszú sorokban, hasonló funkcióban, mint azt Nietzsche határozza meg A TRAGÉDIA SZÜLETÉSE című művében. Szerinte a kórusok megszólalása a két létszemlélet küzdelmének egy fontos szakasza, „*nyílt és eltökélt hadüzenet a művészet területén minden naturalizmus ellen*”.⁴⁷ Míg Nietzsche és (vele ellenkező póluson) Michelet határozottan állást foglal egyik vagy másik létszemlélet mellett, Babits éppen ellenkezőleg, mindkettőt saját, alternatív kifejezési lehetőségeként éli át és formálja meg. A „*Lelkemben bakhánslárma tombol*” dionüszoszi szenvedélye ugyanúgy része költői világának, mint a „*Klasszikus álmok az én lelke bús álmai: fáradt / gondolatom szeret öltetni hosszuredőzetű tógát*” apollónian kiegyensúlyozott gondolata. Következetességére, filozófiai átgondoltságára jellemző, hogy tanulmányjaiban, ahol ugyanezekkel a kategóriákkal elemez költőket, szintén nem hierarchizálja esztétikailag e két szemléletet. 1909-es Swinburne-tanulmányában is mint két egyenrangú kifejezési lehetőséggé utal rájuk: „*Ha elfogadjuk Nietzsche felosztását a költészetről: Swin-*

burne költészete majdnem kizárólag dionysosi, míg kortársaiban, Browningban, Tennysonban sok az apollói elem. Tennyson plasztikusabb, Browning tömörebb, Swinburne lendületesebb, nyugtalan, lázas költő.”⁴⁸ 1910-es tanulmányában, Az IRODALOM HALOTTJAI-ban pedig Komjáthy Jenő líráját elemzi hasonlóan, a kettős felosztás kategóriáit alkalmazva. „Benne nincs semmi apollónikus elem; az ő költészete teljességgel dionüszoszi.”⁴⁹ A költői játék és a filozofikus gondolatok folyamatából szinte következik, hogy megszülessék az a költői elhatározás, melynek ókori előzményéről irodalomtörténetében is ír: ahogy a görögöknél, úgy az ő művészetében is bontakozzon ki a dráma „a líra szelleméből”, méghozzá az aiszkhüloszi módon, hogy egyúttal „még csupa líra maradjon”.⁵⁰ Így megvalósulhasson az a Nietzsche által leírt folyamat, miszerint a tragédiában harmonikus szintézist alkotnak a görögség elementáris erőinek tartott apollóni és dionüszoszi: „A bonyolult apollóni-dionüszoszi kapcsolatot a tragédiában igazából a két istenség szövetségkötésével lehetne szimbolizálni. Dionüszosz Apollón nyelvén beszél, végezetül azonban Apollón szól a Dionüszosznén: s ezzel a tragédia, s egyáltalán a művészet, elérte legmagasabb célját.”⁵¹ Ennek a filozofikus alapon álló poétikai gondolatnak a szülötte a LAODAMEIA, mely görögös korszakának befejező, nagy, szintetizáló műve.

A BAKHÁNSLÁRMA ÉS A HEGESO SÍRJA című versek új, 1908 nyarára tett keletkezési dátuma tehát olyan szempontból meghatározó jelentőségű, hogy nem korai, magányos előfutárnak, hanem a Fogarason született görögös versek bevezető, nyitó párosának tekinthetők. Mind klasszicizáló témájuk, mind az apollóni–dionüszoszi szemlélet alapján költőileg megformált világuk meghatározó jelentőségű az elkövetkező művek szempontjából. 1908 forró és termékeny nyara után három nehéz fogarasi év következik, amely azonban küzdelmei, kételyei és elkeseredései ellenére Babits egyik legjelentősebb, az antik, görög kultúra és irodalom világát egyéni módon felhasználó költői korszaka lesz.

Jegyzetek

1. Rába György: BABITS MIHÁLY KÖLTÉSZETE 1903–1920. Bp., 1981, Szépirodalmi. 201., 260. (A továbbiakban: Rába: B. M. KÖLTÉSZETE.)
2. Kelevéz Ágnes: BABITS VALLOMÁSA SZILASI VILMOSNAK VERSEI KELETKEZÉSÉRŐL. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1994. 5–6. sz. 755. (A továbbiakban: *ItK*, 1994/5–6.)
3. Gál István: BABITS EGYES VERSEINEK KELETKEZÉSÉRŐL. *Irodalomtörténet*, 1975. 2. sz. 457. (A továbbiakban: *It*, 1975/2.)
4. *ItK*, 1994/5–6. 752.
5. A HEGESO SÍRJA: *Fogarás és Vidéke*, 1908. okt. 18. 2.; kötetben először: LEVELEK IRIS KOSZORÚJÁBÓL (1909); a BAKHÁNSLÁRMA első megjelenése HALK ORGIÁK címmel: *Független Magyarország*, 1908. okt. 25. 1.; kötetben először, már BAKHÁNSLÁRMA címmel: HERCEG, HÁTHA MEGJÖN A TÉL IS! (1911.)
6. Az első megjelenéskor (*Nyugat*, 1913. I. 9.

sz. máj. 1. 660.) a cikluson belül a vers címe RÉGI MAGYAR ARCKÉP, a végleges címet az ÖSSZES VERSEK 1937-es kiadásában adta Babits, RÉGI MAGYAR IRODALOM.

7. OSZK Fond III/1969/55. (148 x 85 mm); OSZK Fond III/1969/60. (58 x 85 mm).

8. A fólió felső szélén szintén autográf ceruzaírással a következő szöveg szerepel: „*Dono eredi Pisani Zusto*”, vagyis Pisani Zusto örökösének adománya. A Zusto család régi velencei família, melynek tagja volt Pisani Zusto is. A Ca Zusto mindmáig őrzi a család nevét, ma étterem található benne.

9. Babits levele Kún Józsefnek, Szekszárd, 1908. júl. 23–25.; 27. előtt; OSZK levelestár Ismeretlennek küldve. Vö. BABITS MIHÁLY KÉZIRATAI ÉS LEVELEZÉSE. Katalógus. I–IV. Bp., 1993, Argumentum, PIM. II. 124.

10. Kún József levele Babitsnak [Palics, 1908.

- aug. 30.], Apró Ferenc: BABITS SZEGEDEN. Szeged, 1983, Somogyi Könyvtár. 183–185. (A továbbiakban: Apró: B. SZEGEDEN.)
11. Babits levele Juhász Gyulának [Szekszárd, 1908. aug. 26. előtt], JUHÁSZ GYULA ÖSSZES MŰVEL. LEVELEZÉS. 1900–1922. S. a. r. Belia György. Bp., 1981, Akadémiai. 188.
12. Kún József levele Babitsnak [Szeged, 1908. szept. 14–17.], Apró: B. SZEGEDEN, 185.
13. Bende László: A JUBILÁNS BABITS MIHÁLY ELMONDJA, HOGYAN LETT KÖLTŐVÉ... *Esti Kurír*, 1928. jún. 27. 144. sz. 13. In: Babits Mihály: „ITT A HALK ÉS KOMOLY BESZÉD IDEJE”. INTERJÚK, NYILATKOZATOK, VALLOMÁSOK. Szerk. Téglás János. Cell-dömölk, 1997, Pazu–Westermann Kiadó. 231.
14. Devecseri Gábor: CATULLUS ATTIS-ÁRÓL. *Nyugat*, 1938. 2. sz. 136–137.
15. Vö. CATULLUS ÖSSZES KÖLTEMÉNYEI. Ford. Devecseri Gábor. Bev. Kerényi Károly. Bp., 1938, Officina. 113–119.
16. Vö. Devecseri: CATULLUS ATTIS-ÁRÓL. I. h.
17. L. erről részletesen Rába: B. M. KÖLTÉSZETE, 202–203.
18. Salamon Reinach: A MŰVÉSZET KIS TÜKRE. Ford. Lázár Béla. II. kiad. 1911. 65–66.
19. [JEGYZETEK AZ ARANY-DOLGOZATOKHOZ]. OSZK Fond III/1434. BABITS MIHÁLY ARANY JÁNOSRÓL. Szerk., vál., szöveggondozás, előszó, jegyzetek Pienták Attila. Bp., 2003, ELTE Eötvös Kiadó. 39.
20. I. m. 45., 77.
21. Babits levele Juhász Gyulának [Szekszárd, 1905. aug. 3. előtt]. In: BABITS MIHÁLY LEVELEZÉSE. 1890–1906. S. a. r. Zsoldos Sándor. Bp., 1998, Historia Litteraria Alapítvány–Korona Kiadó. 162. (A továbbiakban: BML I.)
22. Babits Mihály: NIETZSCHE. *Nyugat*, 1911. júl. 1. 13. sz. In: Babits Mihály: ÉSSZÉK, TANULMÁNYOK. S. a. r. Belia György. I–II. 1976, Szépirodalmi. I. 261. (A továbbiakban: BMET.)
23. *It*, 1975/2. 457.
24. INTRODUCTION À L'HISTOIRE UNIVERSELLE. In: OEUVRÉS COMPLÈTES DE MICHELET. II. Paris, Flammarion, 1971. 235–236. HISTOIRE ROMAINE. In: OEUVRÉS COMPLÈTES DE MICHELET. II. Paris, Flammarion, 1971. 503–504.
25. BIBLE DE L'HUMANITÉ. UNE ANNÉE DU COLLÈGE DE FRANCE. Paris, Flammarion, 1897. (A továbbiakban: Michelet: BIBLE.)
26. Gaulmier, Jean: MICHELET. Paris, Bruges, Desclée De Brouwer, 1968. 92.
27. Michelet: BIBLE, 3.
28. Barthes, Roland: MICHELET. Paris, Seuil, 1994. 65–66.
29. Vö. Jean Gaulmier: MICHELET. Paris, Bruges, Desclée De Brouwer, 1968. 94.
30. Többnyire a Bacchus elnevezést használja a görög Dionüszosz jellemzésére is.
31. Michelet: BIBLE, 163–172.
32. Uo. 204.
33. Roland Barthes monográfiájában külön fejezetet szentel a vér fogalmának elemzésére Michelet életművében.
34. Michelet: BIBLE, 264., 268–269.
35. Uo. 204., 218., 265.
36. „Des longs vêtements tombent. Elle court, les cheveux au vent, le sein nu. Délire étrange! Quoi! pour pleurer Bacchus, faut-il ce fer aigu sous la vigne trompeuse? Faut-il la nuit et le désert? ces courses aux forêts, ces cris et ses soupirs, pendant qu'une musique lugubre couvre d'un faux deuil leurs transports!” Michelet: BIBLE, 174.
37. Calo, Jeanne: LA CREATION DE LA FEMME CHEZ MICHELET. Paris, Nizet, 1975; Cabanis, Jose: MICHELET, LE PRÊTRE ET LA FEMME. Paris, Gallimard, 1978.
38. Barthes: MICHELET, 114.
39. A VÉRIVŐ LEÁNYOK teljes szövege a LEVELEK IRISZ KOSZORÚJÁBÓL (1909) című kötetben jelenik meg először; a KÉT NŐVÉR című vers pedig a *Nyugatban*. (1910. I. 5. sz. márc. 1. 295.)
40. Angèle Kremer Marietti: LA DÉMESURE CHEZ NIETZSCHE: HYBRIS OU SUBLIME? *Revue Internationale de Philosophie Pénale et de Criminologie de l'Acte*, N° 5–6., 1994. 69–84.
41. Creuzer, Georg Friedrich: SYMBOLIK UND MYTHOLOGIE DER ALTEN VÖLKER, BESONDERS DER GRIECHEN. III. Leipzig–Darmstadt, 1812. 100., 170., 177.
42. Colli, Giorgio: LA SAPIENZA GRECA. Milano, Adelphi, 1977–1988. I. 38–39.; Pfothenauer, Helmut: DIE KUNST ALS PHYSIOLOGIE; NIETZSCHES ÄSTHETISCHE THEORIE UND LITERARISCHE PRODUKTION. Stuttgart, 1985. 36., 242. Természetesen Nietzsche koncepciójának eredetét sok más filozófiai hatásra is visszavezetik, mi most csak a Creuzerre vonatkozó filológiai adatokra utalunk.
43. Sohnle, Werner Paul: GEORG FRIEDRICH CREUZERS SYMBOLIK UND MYTHOLOGIE IN FRANKREICH EINE UNTERSUCHUNG IHRES EINFLUSSES AUF

VICTOR COUSIN, EDGAR QUINET, JULES MICHELET UND GUSTAVE FLAUBERT. Goppingen, A. Kummerle, 1972. Sohnle hosszú fejezetet szentel Creuzer Michelet-re kifejtett hatásának, s ezen belül a LA BIBLE DE L'HUMANITÉ koncepciójával külön is foglalkozik. (98–120., 121–125.) Haac, Oscar A.: JULES MICHELET. Twayne's world authors series. France. Boston. Twayne Publishers, 1982. Haac egyenesen Michelet heidelbergi tartózkodására vezeti vissza a koncepció születését, amikor Creuzerrel személyesen is találkozott. (139.)

44. Dienes Valéria: ILYENNEK LÁTTAM. In: Babits Mihály: HAZA A TELEPRE. Szerk. Téglás János. Bp., 1991, Tótfalusi Kis Miklós Nyomdaipari Szakközépiskola. 276–278.

45. Szabó Lőrinc: A KÖLTŐ. In: BABITS EMLÉK-

KÖNYV. Szerk. Illyés Gyula. Bp., 1941, Nyugat, 11.

46. Babits Mihály: JÁTÉKFILOZÓFIA. Nyugat, 1912. jún. 16. 12. sz. BMET I. 311.

47. Friedrich Nietzsche: A TRAGÉDIA SZÜLETÉSE AVAGY GÖRÖGSÉG ÉS PESSZIMIZMUS. Ford. és a jegyzeteket írta Kertész Imre. Bp., 1986, Gondolat. 64–65. Vö. Rába: B. M. KÖLTÉSZETE, 296.

48. Babits Mihály: SWINBURNE. Nyugat, 1909. febr. 1. 3. sz. BMET I. 41.

49. Babits Mihály: AZ IRODALOM HALOTTJAI. Nyugat, 1910. máj. 1. 9. sz. 606–613. BMET I. 117.

50. Babits Mihály: AZ EURÓPAI IRODALOM TÖRTÉNETE. S. a. r. Belia György. Bp., 1979, Szépirodalmi. 33.

51. Friedrich Nietzsche: A TRAGÉDIA SZÜLETÉSE. I. m. 180.

Tatár Sándor

MIBŐL NEM KÉR AZ, AKI NEM OLVAS VERSET?

*„Igen, tán volna egy, a gondolat, / Mely öntudatlan szűdben dermedez,
Ez nagykorúvá tenne, önerődre / Bizván, hogy válassz jó és rossz között,
Hogy önmagad intézzed sorsodat, / S a gondviseletől felmentene.
Nagy kényelem a megnyugvás hitünkben, / Nemes, de terhes, önlábunkon állni.”*
(Madách)

Jó ideje kong a vészharang a Gutenberg-galaxis fölött, mindazonáltal – bár úgy gondolom, az írásbeliségnek nemcsak az értelmezése és szerepe változott meg az új médiumok előretörésével, de meglehet, hogy kimutathatóan csökkent az életünkben betöltött jelentősége, az általa elérhető és tőle várt hatás is – az emberek nem szüntek meg írni és olvasni, sőt még a szépirodalom minden bizonnyal valóban megfogyatkozott közönsége is, úgy tűnik, hűséges, „masszív sejt” a társadalomban. Ponyvairodalom, limonádé-, kommersz, állirodalom mindig létezett; az kétségtelen, hogy most a korábbinál tolakodóbban, magát riszálóbban hirdeti magát, én azonban adatok híján meg nem merném tippelni, hogy valóban megszaporoztak-e az igényes irodalom rovására az „irodalomnak látszó szövegek”, vagy „csupán” arról van szó (egyrészt), hogy az ilyen könyveket immár egy gyékényen árulják bármely más fogyasztási cikkel, illetőleg szolgáltatással (s következésképp ugyanolyan harsányan, ugyanolyan offenzív fogásokkal hirdetik is őket), másrészt, hogy a korábbi, államilag támogatott könyvkiadás túlságosan is hízog adatainak képét átrajzolta a piac: ez is, az is megjelenik napja-